TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI TARIXIDAN LAVHALAR (TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETIGA ASOS SOLINGANLIGINING 70 YILLIGIGA)

Shomat Samatov,
Termiz davlat universiteti falsafa kafedrasi professori,
falsafa fanlari doktori
UDK: 396(575.1)
https://orcid.org/0009-0008-0221-9398

Annotatsiya: Maqola Termiz davlat universiteti tashkil topganining 70 yilligiga bag‘ishlanadi.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, xalq maorifi, o‘rta ma’lumot, oliy ma’lumot, maxsus bilim, ilm va fan.

Аннотация: Статья посвящается 70-летию образования Термезского государственного университета

Ключевые слова: Образование, народное образование, среднее образование, высшее образование, специальное образование, наука и знания.

Abstract: The article is dedicated to the 70 th anniversary of the establishment of Termez. State University.

Key words: Education, public education, secondry education higher education, special knowledge, science and techndogy.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / IN TRODUCTION). Yangi 2024-2025-o‘quv yili Surxon vohasi xalqi uchun alohida shukuhli. Sababi, insoniyatning bu qadimiy sivilizatsiyon zaminida ilk bor oliy o‘quv yurtiga asos solinganiga 70 yil to‘ldi.

Jahon tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, eng qadimgi davrdan boshlab to bugunga qadar insoniyat tomonidan yaratilgan sivilizatsiyaning birorta bosqichi yo‘qki, unda qadim Surxon vohasining o‘ziga xos o‘rni bo‘lmasa. Ayniqsa, qariyb uch ming yillik davlatchilik tariximizda buni yorqin namunasini ko‘rishimiz mumkin.

Xususan, hozirgi davr O‘zbekiston davlatining barpo etilishida Surxon vohasining o‘rni beqiyos. Isbot. Ma’lumki, 1924-yili hozirgi Markaziy Osiyoda (u paytda O‘rta Osiyo deb atalgan) Milliy hududiy chegaralanishi o‘tkazilgan.

Shu asosda O‘zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi (O‘z SSR) tashkil topgan.

Sobiq Ittifoq talabi va tartibiga muvofiq milliy respublika maqomini olish uchun 3 ta muhim shart bo‘lishi kerak edi. **Birinchi shartga** binoan aholisi bir milliondan ortiq bo‘lishi; **ikkinchi shartga** binoan aholining ellik foizi (50 %) dan ortig‘ini tub aholi tashkil etishi; **uchinchi sartga** binoan albatta, birorta chet mamlakat bilan chegaradosh bo‘lishi shart deb belgilangan edi.

Bordi-yu, ana shu uchta shartdan bittasi kam bo‘lsa ittifoqdosh respublika maqomidan mahrum bo‘lib, avtonom respublikaga tushirilishi belgilangan edi.

Demak, O‘zbekistonning ittifoqdosh respublika maqomini olishida uning Surxondaryo viloyatining Afg‘oniston bilan chegaradosh ekanligi tufaylidir.

Men, Samarqand davlat universiteti tarix fakultetini bitirishimda “Surxondaryo okrug qishloq xo‘jaligini kollektivlashtirish tarixi” mavzusida diplom ishi yozishim uchun ancha vaqt Moskvada xalq xo‘jaligini rivojlantirish Markaziy Davlat arxivida ilmiy tadqiqot ishlari olib bordim. Shu vaqtga qadar yaratilgan birorta ham ilmiy ishda qo‘llanilmagan muhim, nodir hujjatga duch kelganman.

Ma’lumki, Tojikiston Respublikasi to 1929-yilga qadar avtonom respublika sifatida O‘z SSR tarkibida bo‘lgan. 1929-yili esa ittifoqdosh respublika sifatida tashkil topdi. Uning territoriyasining 95% tog‘lik hudud bo‘lib bor yo‘g‘i 5 % qishloq xo‘jaligi uchun yaroqli, xolos. Ana shuni e’tiborga olib “katta xo‘jayin”-ya’ni Markaziy hokimiyat (Moskva) 1930 yili “O‘zbekiston SSR ning Surxondaryo okrugini Tojikiston SSR tarkibiga o‘tkazish to‘g‘risida” deb

nomlangan maxsus qaror bilan Tashkiliy Komissiya tuzgan ekan. Komissiyaga olti oy ichida masalani mukammal o‘rganib hisobot tayyorlash yuklatilgan. Shunga asosan Tashkiliy Komissiya 6 oy mobaynida masalani o‘rganib obyektiv xulosa berganki, bordi-y Surxondaryo okrugi Tojikiston SSRga o‘tkaziladigan bo‘lsa u holda O‘zbekiston ittifoqdosh respublika maqomidan mahrum bo‘ladi. Shu tariqa yuqorida nomi zikr etilgan qaror bekor qilinib tashkiliy komissiya tarqatilgan.

Nainki o‘zbek millati, qolaversa butun Markaziy Osiyo xalqlarining faxri hisoblanmish buyuk davlat, siyosat va jamoat arbobi Nuriddin Akramovich Muhiddinovning ta’kidlashicha, Er kurrasining odam yashaydigan quruqligining oltidan bir qismini tashkil etgan sobiq sho‘rolar imperiyasi davrida, hali 1956-yildayoq Termiz “Janub darvozasi” degan maqomga sazovor bo‘ldi.

Ammo sho‘rolar hukmronligi davrida chekka o‘lkalar madaniy rivojiga o‘gay ko‘z bilan qarab kelingan. Buni Surxon vohasi misolida ko‘rsak bo‘ladi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). 1954–yilgacha 20,1 ming kv. Km. hududga bor-yo‘g‘I bitta pedtexnikum bo‘lgan, xolos. Umumiy majburiy ta’lim etti yillik. Xohlovchilar esa tuman markazida 8-sinfni yoki Termizda pedtexnikumda o‘qishini davom ettirishi mumkin.

O‘quvchilik davrimni juda yaxshi eslayman. Qishlog‘imizga to 1953-1954 o‘quv yiliga qadar oliy ma’lumotni, texnikum ma’lumotini qo‘ying hatto 10-sinfni tugatganligi to‘g‘risidagi attestatga ega bo‘lgan o‘qituvchini ham ko‘rganimiz yo‘q. 1953-yildan boshlab o‘qituvchilardan, hech bo‘lmaganda, attestatga ega bo‘lishlik talab qilina boshlandi.

Ungacha harfni taniydigan o‘qishni, yozishni biladigan, frontda bo‘lgan kimsalar har yili kanikul davrida turli joylarda 10-15 kunlik tashkil etilgan seminarlarga qatnashib kelish bilan ishlayverishgan.

Mana, sizga ta’limga munosabat! Surxondaryo viloyatida mehnati singan rahbarlardan biri, mustaqillik davrida “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan yoshlar murabbiysi” faxriy unvoniga sazovor bo‘lgan Tursunxol Samiyeva doimo eslardilar: “1953-yil. U paytda men Termiz shahar ijroiya komitetining raisi (hozirgi hokimlik lavozimi-Sh.S.) vazifasida ishlardim. Obkomning plenumida respublikaning yetakchi rahbari va Moskvadan Markaz vakili qatnashadigan bo‘ldi. To‘g‘risi taklif bildirishga jur’at etuvchilar bo‘lmay qoldi. Shu payt Surxondaryo viloyat komsomoli yetakchisi Vladimir Nikolayevich Qodirov minbarga ko‘tarildi. Otashin nutq sozladi.

U o‘z nutqida “Qachon Surxondaryoda oliy o‘quv yurti tashkil etiladi?,” degan muammoni qo‘ydi. Fikrini tasdig‘i sifatida bayon etdiki, masalan, vodiyda 3 ta viloyat (Farg‘ona, Andijon, Namangan) mavjud. Territorial jihatdan uchalasi birlashib Surxondaryo viloyaticha territoriyaga ega emas. Ularda qancha oliy o‘quv yurti bor. Nahotki birortasini Surxondaryoga ko‘chirish mumkin bo‘lmasa?

V.N.Qodirovning bu taklifi va tashabbusi yuqorida ma’qullandi”,

Shu tariqa Surxondaryo viloyatida ilk bora oliy o‘quv yurtiga 1954-yili asos solindi.

Sobiq Ittifoq Hukumatining 1953-yil 25 dekabrdagi № 16646-R farmoyishi va O‘zbekiston Hukumatining 1954-yil 24 fevraldagi № 281 qaroriga asosan Marg‘ilon o‘qituvchilar instituti Surxondaryo viloyat ma’muriy markazi Termiz shahriga ko‘chirildi. Termiz o‘qituvchilar institutning ochilishi viloyat madaniy hayotida tarixiy voqea bo‘ldi.

1956-57 o‘quv yilidan boshlab o‘qituvchilar instituti Termiz davlat pedagogika institutiga aylantirildi.

Ma’lumki, sobiq markazning mutlaqo o‘ylanmasdan qilingan xatosi bilan 1960 yili Qashqadaryo viloyati tugatilib Surxondaryo viloyatiga qo‘shildi. Garchand viloyat markazi Termiz shahri bo‘lsa-da, Termiz davlat pedagogika instituti Qarshi davlat pedagogika institutiga qo‘shildi.

1964-yili Qashqadaryo viloyati qayta tiklandi.

Surxondaryo viloyatida pedagog kadrlarga nisbatan ehtiyojning yuqori ekanligini

e'tiborga olib O'zbekiston Respublikasi hukumatining 1965-yil 24 apreldagi qaroriga binoan Termiz shahrida Termiz davlat pedagogika instituti qayta tiklandi.

Mustaqillik sharofati tufayli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992-yil 15 martdagi Farmoniga binoan Termiz davlat pedagogika instituti Termiz davlat universitetiga aylantirildi.

Kezi kelganda shuni ta'kidlash kerakki, Termiz davlat universiteti yubiley sanasini nishonlashda ham qator chalkashliklarga yo'l qo'yib kelindi. Tarixni yaxshi bilmaslik, "tarixiy haqiqat" tamoyilini farqiga bormaslik, metodologik jihatdan tarixiylik va mantiqiylik dialektikasini bilmaslik oqibatida katta xatoliklarga yo'l qo'yildi. Masalan, 1975-yili Termiz davlat pedagogika institutining 10 yilligini (ular 1965 yil sanasi bilan masalaga qarab) nishonlash uchun znachoklar chiqarishdilar.

Ikkinchi urinishlar 1956-yili o'qituvchilar institutining Termiz davlat pedagogika institutiga aylantirilganligini asos qilib, 1986 yili rus tilida "Termiz davlat pedagogika instituti 30 yilligiga bag'ishlanadi" degan kitobcha chiqarishdi.

Uchinchi urinishlar 1965-yil (qayta tiklanganligi) bilan bog'lab 2010-yili 45 yillik yubileyni o'tkazish ga urinishdilar.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov tashabbusi va bevosita nazorati ostida mamlakatimiz madaniy hayotida katta voqea bo'lgan 12 tomlik "O'zbek Milliy Ensiklopediyasi" da barcha sohada tarixiy haqiqat qoidasiga amal qilindi. Jumladan, "O'zME"ning 8-tom. 391-betida berilgan. "Termiz davlat universiteti" deb nomlangan maqolada (muallif kamina-y kamtarin professor Sh. Samatov) oxirgi nuqta qo'yildi va 1954-yil bilan belgilandi.

Unutmaslik kerakki, biz yashayotgan asr-keng ma'noda fan va texnika yuksalishi asri ekanligi bilan xarakterlanadi. Bundan keyingi insoniyatning tarixiy taqdiri fan va texnika yutuqlari va undan nechog'lik omilkorlik bilan foydalanishga bog'liq, xolos, Bu borada oliy o'quv yurtlarining roli beqiyosdir. Oliy o'quv yurti-xalq xo'jaligi, fan va madaniyatning turli tarmoqlari uchun malakali mutaxassislar, ilmiy va pedagog kadrlar tayyorlab berishga yo'naltirilgan o'quv muassasasidir.

Termiz davlat universiteti to 2017-yilga qadar viloyatda ilmiy va pedagog kadrlar tayyorlaydigan yagona oliy o'quv yurti bo'lgan. Keyingi 7 yilda Surxon vohasida oliy o'quv yurtlari soni 7 taga etdi. Ammo Surxon diyorining otaxon universiteti bo'lmish TerDU o'z nufuzini saqlab qolmoqda. Boshqa oliy o'quv yurtlarini ilmiy darajali yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlovchi asosiy manbadir.

TerDU bugungi kunda mamlakatimizning yetakchi oliy o'quv yurtlaridan biriga aylandi. Hozir universitetda 14 ta fakultet, 45 ta kafedra faoliyat ko'rsatmoqda. Ta'limning kunduzgi, sirtqi, kechki, sirtqi ikkinchi oliy ta'lim shakllari; shuningdek, oliy ta'limdan keyingi bosqich-tayanch doktorantura, mustaqil tadqiqotchi hamda stajyor tadqiqotchilar ham mavjud.

Universitetda 26 000 nafardan ortiq talaba-yoshlar bakalavriatning 57 ta yo'nalishi hamda magistraturaning 29 ta mutaxassisliklari bo'yicha ta'lim olmoqdalar. Ularga 800 dan ortiqroq professor-o'qituvchilar saboq berishmoqda. Intellektual va ilmiy salohiyat o'sib bormoqda.

Universitetda faoliyat ko'rsatayotgan professor-o'qituvchilardan 41 nafari fan doktori, professorlar, 213 nafari fan nomzodlari, falsafa doktori (PhD), dotsentlardir.

Universitet olimlari ilm-u fanning turli yo'nalishlari bo'yicha keng qamrovli tadqiqot ishlari olib borish bilan Vatan fani ravnaqiga o'zlarining munosib hissasini qo'shmoqda.

Universitet Rossiya Federatsiyasi, AQSh, Fransiya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya, Xitoy, Polsha, Ukraina, Avstriya, Belorussiya, Chexiya, Qozog'iston, Turkiya, Ozarbayjon, Afg'oniston, Eron, Hindiston va boshqa ko'plab mamlakatlar olimlari bilan ilmiy hamkorlik qiladi.

O'quv jarayonlariga keyingi ikki yilda 73 nafar xorijiy oliy ta'lim muassasasi professor-o'qituvchilari jalb qilindi. TerDUning 112 nafar professor-o'qituvchilari xorijiy oliy o'quv yurtlarida malaka oshirishdi.

Faxr bilan aytish mumkinki, olingan ishonchli ma'lumotlarga qaraganda, Markaziy Osiyo davlatlaridagi oliy o'quv yurtlari orasida TerDU eng shinam, eng zamonaviy binoga, oquv majmuasiga egadir!

O'ylaymizki, bu mubolag'a emas, balki ayni haqiqat!

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Dunyoning eng nufuzli oliy o'quv yurtlaridan biri hisoblanmish M.V.Lomonosov nomidagi Moskva davlat universitetida juda ibratli bir an'ana bor. Bu an'anaga binoan kimda-kim ushbu dargohda 50 yil xizmat qilgan bo'lsa, ular uchun faxr-iftixorga to'la alohida imtiyoz va hurmat belgilangan.

Shu munosabat bilan TerDU da mehnat qilishayotgan kasbdoshlarim va jondan aziz talaba yoshlar, o'g'il-qizlarim, nevaralarimga qarata istagim bor.

Mening yoshim 83 da. Shundan 65 yili eng sevgan kasbim-pedagogik faoliyat bilan, jumladan 53 yili-ya'ni hayotimning eng gullagan yoshlik, jo'shqin yillari jonajon universitetim bilan bog'langan. Bu muqaddas dargohda fakultet dekani, partkom, 37 yil yetakchi kafedra mudiri, 42 yil Ilmiy Kengash a'zosi, barcha fakultet o'qituvchilari uchun metodologik seminar boshlig'i, jamoatchilik asosida bir qancha komissiyalar raisi, universitetda kirish imtihonlaridan tortib to bitirish davlat imtihonlarini o'tkazishgacha boshqarganman. Bir so'z bilan aytganda butun borlig'imni berganman. Jamoamning har bir yutug'i bilan quvonganman. Kichkina tashvishi bo'lsa unga befarq qaramaganman.

Keksa avlod nimalarga guvoh bo'lmadi?

Asosiy o'quv korpusimiz, kutubxonamiz, madaniyat saroyimiz hozirgi rektorat joylashgan bino edi. 1972-yili, hozir buzilib ketilgan binoni olishlik jamoa uchun bayram bo'lgan. Sirtqi bo'lim talabalari o'zlari xom g'isht quyib o'zlariga auditoriya qurishgan edi. Biz potok leksiyalarini ochiq havoda, daraxtlar soyasida (auditoriya yo'q) o'qiganmiz.

To 2017-yilga qadar majburiy mehnat iskanjasida bo'lganmiz. O'qituvchi va talaba erta bahordan ariq-zovur qazish, beton yotqizish, tozalash, ko'cha supurish, obodonlashtirish, aprel-may paxta yagonasi, yozda 2 oylik kanikulda qurilish otryadi, uzum terish, Bobotog'dan xashak o'rish, sentyabr, oktyabr, noyabr paxta yig'im-terimi, evaziga qishki kanikuldan mahrumlik, 3 smena o'qish va hokazo.

Rahbarlar: rektor, prorektorlar, dekanlar, kafedra mudirlari nomigagina mehnat ta'tili deb rasmiylashtirilgan bo'lsa-da, amalda foydalana olmagan. Imkon bo'lmagan.

Faqatgina 2017-yildan boshlab muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning sa'y-harakatlari tufayligina bu fojiali muammoga chek qo'yildi.

Yuqoridagi fikrlar bilan men maddohlik qilishni emas, balki, bir keksa murabbiy sifatida davrni qadriga etishni-Yangilangan O'zbekistonni mazmun mohiyatini teran anglashni eslatmoqchiman, xolos. Bu yoshlar tarbiyasi uchun zarur deb o'ylayman.

Zero, buyuk faylasuf shoirimiz M.Shayxzoda aytganidek:

Shu aziz kunlarning tarzini angla!
Anglasang vijdonning qarzini angla!
Vijdonning qarzini anglasang, do'stim,-
Ertangi ayyomning arzini angla!

Bayraming muborak jonajon TerDU!
Sen Surxon vohasining faxri-iftixorisan!